

hedens Stigning fra 1930—38 kun i begrænset Omfang ligger paa det økonomiske Plan. Medens man ofte har været tilbøjelig til at tro, at denne Udvikling var Resultat af en særlig ringe Stigning i Beskæftigelsen og derfor har forklaret Fænomenet ud fra den økonomiske Teoris simple Lære om Aarsagerne til en saadan Udvikling, saa viser det sig, at der tværtimod i denne Periode har fundet en overordentlig stærk Stigning i Beskæftigelsen Sted, og at Økonomiens Opgave derfor bliver at forklare Aarsagen til, at Beskæftigelsen har udviklet sig saa gunstigt, som Tilfældet har været.

Problemet om Aarsagerne til Arbejdsløshedens Stigning bliver derfor det helt modsatte end man rent umiddelbart tænker sig, idet det drejer sig om at forklare, hvorfor Arbejdsløsheden trods den stærke Beskæftigelsesstigning er steget. Herved kommer man ind paa Problemer, der for en stor Del ligger udenfor det økonomiske. Ganske vist spiller Landbrugskrisen og de deraf følgende Forhold en Rolle i denne Forbindelse, men bortset herfra er Udviklingen paavirket af en Række Forhold af statistisk Art, ligesom ogsaa psykologiske Forhold spiller ind, saaledes at man til en vis Grad kan tale om en sociologisk Strukturændring paa dette Omraade. Man maa derfor erstatte de mere elegante og forenklede økonomisk-teoretiske Konstruktioner, der er bragt i Anvendelse til Forklaring af Arbejdsløshedens Stigning gennem denne Periode, med en mere kompliceret Undersøgelse af statistiske Forhold og sociologiske Fænomener. Det er dette, man i denne Redegørelse har forsøgt.

EKONOMISK STRUKTURANALYS

NÅGRA SYNPUNKTER PÅ DEN EKONOMISKA UTVECKLINGENS OCH KONJUNKTURVÄXLINGARNAS PROBLEM¹

Av ERIK DAHMÉN

I. PRINCIP

Konjunkturforskningens utveckling karakteriseras väsentligen av begreppens och frågeställningarnas differentiering. Trots de betydande framstegen kvarstår emellertid en ofta avgörande svaghet i kontaktpunkten mellan teoretiska och empiriska frågeställningar beroende på de begreppsliga analysinstrumentens beskaffenhet. En klyfta mellan teori och empiri framträder framför allt däri, att det empiriska materialet ofta inte ens tillnärmelsevis säkert kan svara »ja» eller »nej» på teoriens hypoteser. Den har sin principiella grund i den omständigheten, att konjunkturteorien i så stor utsträckning använder begrepp, som täcka totala kategorier, d. v. s. summor eller genomsnitt sådana som »(totala) sparandet», »(totala) investeringen», »(totala) köpkraften», »genomsnittliga produktiviteten av realkapitalet» etc. *I en orsaksanalys äro enligt min mening dylika totalitetsbegrepp alltid otillräckliga, ofta otjänliga och direkt vilseledande.* När man talar om orsak—verkan mellan totala kategorier uttrycker man sig oegentligt, eftersom de totala kategorierna icke äro uttryck för homogena företeelser i verkligheten utan täcka en mångfald skiftande subjekt, aktiviteter och normer. All statistisk verifikation av hypoteser, som anknyta till totalkategorierna måste vara osäker och ytlig.² Orsakskedjorna gå i verkligheten på *specifika vägar*, d. v. s.

¹ Föreliggande uppsats utgör ett sammandrag av huvudtankegångarna i en licentiatavhandling. Av utrymmesskäl har jag endast kunnat återge frågeställning och resultat men icke redovisning av det empiriska materialet.

² Ett belysande exempel är J. Tinbergens försök till statistisk verifikation av de gängse konjunkturteorierna (J. Tinbergen, *A Statistical Testing of Business Cycle Theories*, Genève 1939). I den mån verifikationsförsöken lyckas är det fråga om de mest differentierade frågeställningarna. Så snart det gäller frågeställningar, som anknyta till de totala kategorierna, vilket ju är fallet med de allra flesta systematiska

mellan totalkategoriernas komponenter. Det finns olika subjekt och olika aktiviteter, vars ex-post värden visserligen kunna framräknas till summor eller genomsnitt, men dessa summor och genomsnitt äro icke själva primärt handlande, varför förklarande teori på grundval av totalitetsbegrepp måste leda in i återvändsgränder. Diskussionen mellan »underkonsumtionsteorien» och »sparandebristteorien» i alla varianter är det bästa exemplet. Att dessa teories frågeställningar äro otjänliga framgår tydligt av följande exempel, som i blixtljus belyser innebörden av min metodologiska huvudtes: teorien — i detta fall underkonsumtionsteorien — säger: allmänna lönehöjningar öka köpkraften; företagarna få därigenom kompensation för de höjda lönekostnaderna. Verkligheten säger: en företagare, som får ökade lönekostnader, kan inte — och han gör det inte heller — räkna med en dylik kompensation — han förutsätter icke att den ökade köpkraften — en av konjunkturteoriens mest diffusa totalitetskategorier — skall komma just *hans* varor till godo. Resultatet av en allmän lönehöjning blir då — *ceteris paribus* — icke det av teorien logiskt förväntade. Detta gäller oavsett att tidsintervallet mellan lönehöjningen och köpkraftsökningens kompensatoriska effekt också måste tänkas spela en roll — en roll, som en dynamisk teori åtminstone kan *tänkas* beakta.¹ I stället för analys med totalitetsbegrepp bör man använda den *specifika analysmetoden*, vars begrepp i motsats till totalitetsbegreppen *tvinga* fram analysens anknytning till de specifika orsakskedjorna mellan totalkategoriernas komponenter — till olika handlande subjekt: individer, företag och grupper.²

Icke endast konjunkturteorien utan också analysen av de ekonomiska tidsserierna har förts vilse genom användningen av totalitets-

konjunkturteorierna (jfr nedan!), blir resultatet negativt och verifikationsförsöken kunna icke övertyga.

¹ Det är att märka, att kritiken icke kategoriskt vill säga, att lönehöjningar icke kunna medföra konjunkturrell expansion eller fortsatt högkonjunktur i ett bestämt fall, utan att kritiken gäller teoriens frågeställning.

² Den ifrågavarande metodtesen, som drabbar också all ex-ante-analys i totala begrepp, utvecklades mera ingående i mitt föredrag om »Begreppet felinvestering som konjunkturteoretiskt instrument» vid det Tredje Nordiska mötet för yngre socialekonomer i Köpenhamn 1939. För att förekomma missförstånd måste det framhållas, att skillnaden mellan specifik analys och analys med totalitetsbegrepp givetvis icke är identisk med skillnaden mellan partial- och totalanalys. Den specifika analysen är en metod för totalanalys.

begrepp. Termen »konjunkturykel» liksom i synnerhet termen »sekulär vägrörelse» har faktiskt lett till en orealistisk uppfattning om konjunkturväxlingarnas orsakssammanhang. Man har kommit att se konjunkturväxlingarna såsom en kvantitativ variation av homogena totalkategorier inom en given strukturell ram (varvid »strukturens» förändringar i bästa fall beaktats i en tvärsnittsanalys), och vad värre är, orsaksförklaringen har därmed också kommit att knytas till en bristande överensstämmelse mellan dessa totala kategorier, t. ex. allmän »underkonsumtion», allmän »sparandebrist» etc.¹ En till verkligheten knuten analys visar emellertid, att man genom att ställa den tekniskt-ekonomiska — den »kvalitativa» — *omvandlingsprocessen* i centrum, kan nå fram till nya, fruktbara frågeställningar vid rekonstruktionen av konjunkturväxlingarna.

Det gäller att systematiskt tränga bakom de totala kategorierna; en förklaring av konjunkturfenomenet bör inte anknytas till en bristande överensstämmelse mellan totala kategorier² utan till en strukturell omvandlingsprocess³. Såväl en diskussion av teoriens sätt att ställa frågor — av dess begrepp — som en diskussion av de ekonomiska tidsseriernas principiella innebörd leder till ett krav på ekonomisk strukturanalys. Användningen av den specifika analysmetoden tvingar till en sammanknytning av den ekonomiska utvecklingens och konjunkturväxlingarnas problematik.

II. DEN EKONOMISKA STRUKTUREN

Först och främst måste man differentiera begreppet ekonomisk struktur. Man kan tala om *ekonomisk-politisk struktur* och därvid tänka på betydelsen av statsmaktens ingripande i näringslivet och

¹ Det är härvid att beakta, att det föreligger en intressant växelverkan mellan användningen av totalitetsbegrepp och talet om typiska »konjunkturyklar» och »sekulära vägrörelser».

² Det är en synnerligen viktig skillnad mellan att framräkna konjunkturväxlingarna i variationer i vissa totala kategorier och att knyta en *orsaksförklaring* till dessa variationer. Man kan givetvis säga, att konjunkturväxlingarna »äro» variationer i totala kategorier, i totala investeringen, sparandet etc., men denna utsaga måste noga skiljas från en utsaga, att konjunkturväxlingarna »bero» på dessa variationer.

³ Det är härvid att observera, att den strukturteoretiska frågeställningen kan beakta vad den gängse konjunkturteorien kan beakta, men att denna konjunkturteori inte kan systematiskt observera vad strukturteorien därutöver kan belysa.

normerna härför i förhållande till enskilda individers och grupper betydelse. Vidare kan man tala om *social struktur* och tänka på graden av fri konkurrens i förhållande till monopolism. *Monetär struktur* hänför sig till kredit- och bankväsendets organisation och arbetssätt, betalningsmedelsförsörjningens former etc. Slutligen kan man tala om *produktionsstruktur* och därmed mena produktionens (och konsumtionens) inriktning på olika slags varor. Den tekniskt-ekonomiska utvecklingen har alltså sitt direkta uttryck i produktionsstrukturens omvandling.¹ Genom analys av de ovannämnda strukturerna och deras förändringar blir strukturanalysen konjunkturanalys. Den teoretiska rekonstruktionen blir konjunkturteori men i en annan mening än den gängse.²

I fortsättningen kommer jag framför allt att diskutera några av produktionsstrukturanalysens frågeställningar, och de resultat man kan nå fram till i en analys av produktionsstrukturens förändringar. Sociala och monetärt strukturella förändringar kunna här icke analyseras men måste markeras med avseende på relationen till de produktionsstrukturella förändringarna. Avslutningsvis skall jag draga några slutsatser beträffande den ekonomiskt-politiska strukturens förändringar.³

¹ Det är av vikt att understryka, att när det i konjunkturteorien talas om strukturens förändringar, så syftar man (så Clark i *Strategic Factors in the Business Cycle*, 1935) på den systematiskt återvändande förskjutningen i produktionen av kapitalvaror i förhållande till produktionen av konsumtionsvaror. Detta faller givetvis ej inom ramen för vad jag här kallar strukturändringar. Jag åsyftar icke systematiska förändringar under expansionen som »återgå» under kontraktionen.

² Med den »gängse» konjunkturteorien menar jag då närmast den monetära konjunkturteorien (Hawtrey), underkonsumtionsteori (det aktuella exemplet är Keynes' *General Theory of Employment, Interest and Money*, som är en översättning av gamla underkonsumtionsteoretiska tankegångar inom konjunkturteorien till ren jämviktsteori), överkapitaliseringsteorien (ex. Hayek) samt sparandebristteorien (ex. Cassel 1904). Verklig sammanknytning av den ekonomiska utvecklingens och konjunkturväxlingarnas problematik i en strukturanalys saknas. — Hos J. Schumpeter finns emellertid redan i *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* (1911) samt i *Business Cycles* (1939) ett grepp om konjunkturväxlingarnas problem, som står i rak motsats till den gängse konjunkturteoriens. Hans tanke om »nya kombinationer av produktionsfaktorer» är det primära nyckelinstrumentet i varje specifik analys. Även Schumpeter är emellertid i vissa hänseenden alltför bunden av traditionell metodik för att nå fram till en strukturteori. Icke desto mindre är hans insats grundläggande för en realistisk utvecklings- och konjunkturteori. (Jfr min recension av Schumpeters *Business Cycles* i Statsvetenskaplig Tidskrift 1941: 2.)

³ Nödvändigheten av att betrakta strukturanalysen som förändringsteoriens generella

III. DEN EKONOMISKA UTVECKLINGENS POSITIVA SIDA

Den ekonomiska utvecklingen kan sägas ha två sidor, nämligen dels en positiv, bestående i påbörjande av produktion av någon ny vara, och en negativ, bestående i avveckling av äldre produktion. Jag upptar först den positiva sidan till diskussion.

Konjunkturteoriens svagaste punkt ligger otvivelaktigt i förklaringen av en konjunkturrell expansions början. I den mån det överhuvudtaget varit fråga om någon förklaring och inte bara om ett enkelt antagande att »man börjat nyinvestera», har man utan närmare diskussion hänvisat till att nyinvesteringsmöjligheter yppat sig tack vare tekniska uppfinningar, upptäckter o. d.¹ Men det är tydligt, att man genom analys på just denna punkt har största förutsättningar att nå fram till en verklig sammanknytning av den ekonomiska utvecklingens och konjunkturväxlingarnas problematik.² Depressionen utmärkes av en allmänt utbredd absolut eller relativ irräntabilitet, och det är då viktigt att undersöka dennas djupare liggande orsaker i olika fall i stället för att hänvisa till den »allmänna deflationen». Det visar sig då att man genom att differentiera mellan olika irräntabilitetsorsaker kan finna förklaringsmoment inte bara till den rådande depressionen, utan också till den följande expansionen. Man kan beträffande den sistnämnda först och främst iakttaga, att nyinvesteringar börja i vissa specifika branscher och företag. Det är alltså inte i första hand fråga om bättre utnyttjande av föreliggande kapacitet. Undersöker man dessa branscher och företag närmare samt vidare dessas relation till andra branscher och

underlag har under 1930-talet uppvisats av Johan Akerman, som också föreslagit olika former för strukturbegreppets differentiering (se litt. anvisning i *Ekonomisk Tidskrift* 1942, sid. 5, not).

¹ På denna punkt är även Schumpeter, trots sitt fruktbara begrepp »nya kombinationer av produktionsfaktorer» och hela sin grundsyn på konjunkturfenomenet, hindrad från att fördjupa analysen av den anledningen, att han utgår från ett jämviktsläge — ett »jämviktsgrannskap» — något som i sin tur sammanhänger med att han som arbetshypotes utgår från tre olika slags »cykliska vågrörelser» (jfr min nyssnämnda rec. av Schumpeters arbete).

² Om man i konjunkturväxlingarna ser en självregenererande process, d. v. s. om man i varje expansion ser en nödvändig följd av föregående kontraktion eller i varje kontraktion en tillräcklig orsak till följande expansion, så försvårar man i högsta grad en dylik sammanknytning.

företag med bristande räntabilitet och/eller överskottskapacitet, visar det sig, att det ofta föreligger ett sammanhang mellan föreliggande irräntabilitet å ena sidan och de specifika nyinvesteringarna å andra sidan. *Man kan säga, att det föreligger bristande strukturell balans, (produktions-)strukturella spänningar (vacua), under depressionerna*, i det att vissa företag eller branscher uppvisa bristande räntabilitet, därför, att vissa andra specifika nyinvesteringar ej gjorts. Denna bristande balans i produktionsstrukturen betyder en expansionsdrivande kraft: ett strukturellt vacuum utfylles om vissa specifika nyinvesteringar göras, och därmed skapas förutsättningar för hävande av irräntabiliteten.¹

Ett par exempel måste här anföras. Under järnvägsbyggandets epok voro åtskilliga järnvägar relativt irräntabla, till dess att ett lands järnvägsnät utbyggts till en viss »mättnad» — en stambana blev inte räntabel, förrän bibanor också byggts o. s. v. Många järnvägar, som tillkommit i ett visst bestämt syfte (t. ex. för att möjliggöra transport av skogsprodukter), visade sig ha alltför stora fasta kostnader för att bli räntabla, så länge de inte fingo andra transporter att ombesörja (t. ex. genom en viss industrialisering inom järnvägarnas aktionsområde). För att elektrifiering av en järnväg skall bli lönande fordras ofta, att ett helt järnvägsnät elektrifieras. Det är tydligt, att bristande räntabilitet i sådana fall är uttryck för en bristande strukturell balans; den är ägnad att driva fram vissa specifika nyinvesteringar i respektive bibanor, industriföretag och elektrifieringsanläggningar. Strukturella spänningar kunna ofta också påvisas, när olika produktionsled i samma produktionskedja av t. ex. tekniska skäl icke kunnat hålla jämna steg i utvecklingen. I så fall »framtingas» nya uppfinningar som möjliggöra nyinvesteringar. För att klargöra innebörden av dessa strukturella spänningar i den ekonomiska utvecklingen kan man tala om *utvecklingsblock*.² I an-

¹ Man måste understryka, att det är fråga om vissa specifika nyinvesteringar. Hänvisning härtill betyder alltså något helt annat än hänvisning till allmän köpkraftsökning, som kommit till stånd genom nyinvesteringar av vilket slag som helst.

² Man kan göra flera differentieringar mellan olika slags strukturella spänningar. Emellertid är det viktigt att inse, att det är fråga om ett repetitionsfenomen: det är i princip samma spänningar som uppträda i olika dräkt, ty det är under alla förhållanden fråga om en bristande balans i produktionsstrukturen.

slutning till nyssnämnda exempel kan järnvägsnätets utbyggnad sägas vara ett typiskt utvecklingsblock, likaså elektrifiering av vissa järnvägsnät samt utbyggnaden av geografiska områden i industri-, agrar- och kommunikationshänseende. Dylika utvecklingsblock kunna icke fullbordas »i ett slag», men så länge de icke äro fullbordade, föreligger en viss bristande strukturell balans. Ser man tillbaka på industrialismens epok, kan man utan svårighet urskilja många olika utvecklingsblock. När en kris hejdat utvecklingsblockens utbyggnad, så har alltså den följande depressionen uppvisat bristande strukturell balans. Det är denna *brist på jämvikt*, som varit en drivande kraft vid omslag från depression till expansion. Det är en viktig uppgift att undersöka olika utvecklingsblock, varvid tydligen en syntes mellan ekonomisk historia, ekonomisk geografi och ekonomisk teori kan uppnås. Den ekonomiska historieforskningen bör här ge material, som kan inpassas i teorien, men det förefaller också, som om denna forskning skulle kunna draga nytta av att observera utvecklingsblocken. Den ekonomiska geografien — särskilt då lokaliseringsteorien — får också sin konjunkturteoretiska aspekt, i det att det gäller att förklara inte endast den geografiska lokaliseringen av olika näringslivsenheter, utan också lokaliseringen *i tiden*, d. v. s. det gäller att få en tidslokaliserad »Standortstheorie».

Till sist¹ kan det framhållas, att förekomsten av utvecklingsblock och därav följande strukturella spänningar medför en stark tendens till storkapitalism och trustbildningar på så sätt, att vissa företagens och kapitalisters intressesfärer vidgas, när deras företag till följd av strukturell spänning uppvisa relativ irräntabilitet. Genom att vissa specifika nyinvesteringar göras kan räntabilitet uppnås.² Både i järnvägsbyggandets och industrialiseringens historia kunna många exempel härför uppvisas. Det är tydligt, att man här har en förklaring till att snabb ekonomisk utveckling varit förenad med

¹ Jag har ju hittills endast hållit mig till den ekonomiska utvecklingens positiva sida. Att utvecklingsblock-tanken har intresse också vid analysen av den negativa sidan, skall jag i ett senare sammanhang försöka påvisa.

² Ofta tillgår detta så, att en kapitalist inköper irräntabla företag för att sedan företaga »komplementinvesteringarna», varigenom irräntabiliteten kan hävas. Denna utväg står sällan de tidigare ägarna av de irräntabla företagen till buds.

uppkomsten av storkapitalism och centraliseringstendenser inom näringslivet överhuvud taget.

IV. DEN EKONOMISKA UTVECKLINGENS NEGATIVA SIDA

Den specifika analysen av utvecklingens negativa sida utgår från följande arbetshypotes: konjunkturvåxlingarna äro till sin kärna ett fenomen, som består i en bristande kongruens i tiden mellan den ekonomiska utvecklingens positiva och negativa sida¹, på så sätt att nedskrivning av kapitalvärden, driftsnedläggning (i det följande benämnt irräntabilitetsaktualisering) och avveckling av äldre investeringar och företag (i det följande benämnt »bortstötning») sker i vissa tämligen avgränsade, intermittenta perioder, trots att bristande räntabilitet uppträder betydligt mera kontinuerligt i tiden². — Hur rekonstruktionen av den ekonomiska utvecklingen med utgångspunkt härifrån kan ske, skall jag i det följande i korthet försöka klargöra. Vidare skall jag ange några resultat, vartill en analys efter dessa linjer leder.

Man börjar analysen av en viss bestämd kris och depression genom att först notera de företag och branscher, där depressionstendenser först uppträda. Det gäller så att följa dessa företag och branscher tillbaka i tiden, att undersöka deras historiska utveckling och anställa jämförelser med andra branscher och företag. Man får då inte begränsa sig till närmast föregående högkonjunktur, utan man måste genomföra en *interkonjunktur* analys.³ Först då kan man

¹ Härmed är naturligtvis inte sagt, att konjunkturfenomenet endast består häri, utan endast att det visar sig lämpligt att utgå från denna arbetshypotes.

² Schumpeters arbetshypotes om »nya kombinationer av produktionsfaktorer» ligger bakom denna hypotes. Emellertid ser S. i den negativa sidan av utvecklingen intet särskilt problem. Genom analys av denna sida kan dock S:s analys fördjupas även på denna punkt.

³ Under senare tid ha forskarna börjat intressera sig för systematisk dylik — empirisk — undersökning, vilket ger löften för framtiden. Exempel på interkonjunkturall undersökning ge E. S. Mead & J. Grodinsky i sin dock väsentligen företagsekonomiska studie »*The Ebb and Flow of Investment Values*» (1939) (se min recension av detta arbete i Ekonomisk tidskrift 1941: 3), och J. Åkerman, »*Konjunkturall relationer mellan pris och kvantitet i Sveriges utrikeshandel 1920—1937*» (Ekonomisk tidskrift 1940: 2).

differentiera mellan avancerande och vikande branscher och företag. Man fäster sig vid produktionens tillväxthastighet i olika företag och branscher, vid en sammanställning av pris- och produktion under en följd av år, vid utdelningen till aktieägare och om möjligt vid nettovinsterna. Genom den bild man på så sätt kan få av förändringarna, skapar man den viktigaste förutsättningen att förstå den föreliggande krisen och depressionen. Man får nämligen härigenom möjlighet att först och främst differentiera mellan *originära* och *strategiska* orsaker till irräntabilitet, d. v. s. mellan de fall, då irräntabiliteten är en följd av den tekniskt-ekonomiska utvecklingen, av stadigvarande efterfrågeändringar o. d., och de fall, då »misstag» — »felinvesteringar» — begåtts vid nyinvesteringar. De originära bestämningsfaktorerna kan ingen realistisk konjunkturteori bortse ifrån, men de strategiska faktorerna ha ändå hittills alltför mycket dominerat konjunkturall analysen.¹ Särskilt har man fäst sig vid *en* typ av strategiska »misstag», nämligen sådana som betingats av den tekniska »accelerationsprincipen», av »överkapitalisering», överdriven optimism etc. Andra strategiska »misstag» ha mindre beaktats, nämligen sådana som ofta göras vid nyinvesteringar i hastigt vikande företag i syfte att hindra irräntabilitet eller häva redan uppkommen sådan. När man gjort dessa differentieringar, kan man konstatera, att irräntabiliteten uppträder betydligt mera kontinuerligt än man vanligen är benägen att tro — att den m. a. o. icke är alldeles negativt korrelerad med konjunkturvågen. Vissa *tröghetsfaktorer* vidlåda den negativa sidan av utvecklingen, och dessa måste underkastas systematisk analys. — Den empiriska analysen efter dessa linjer stöter givetvis på svårigheter då det gäller att differentiera mellan avancerande och vikande branscher och företag. Emellertid äro dessa svårigheter icke av principiellt slag², såsom fallet visats

¹ Hur vissa problem, som hittills belysts med hänvisning till endast strategiska misstag och kumulativa deflationsprocesser, i stället kunna belysas med hänvisning till vissa produktionsstrukturella sammanhang och originära bestämningsfaktorer, skall jag i fortsättningen försöka visa.

² Varje rekonstruktion av faktiska förlopp innebär nämligen bl. a. två huvudsvårigheter, som det är av vikt att hålla isär. Dels ligger en svårighet i att få överensstämmelse mellan begrepp och verklighet — det är bl. a. denna svårighet, som analys med totalitetsbegrepp oftast icke kan övervinna — dels ligger en svårighet i att få empiriskt material — en svårighet, som är av principiellt helt annat slag och som ytterst betingas

vara då det gäller analys med totalitetsbegrepp, och de få inte överdrivas. När det gäller att draga slutsatser av t. ex. bokslutens uppgifter om nettovinster och av utdelningar, så skulle visserligen en analys, som håller sig till ett fåtal år, t. ex. endast närmaste högkonjunktur, vara ganska värdelös i de flesta fall, men genom en interkonjunkturrell analys kan man få fram säkrare resultat och slutsatser.

Beträffande tröghetsfaktorerna måste det förutskickas, att det här endast kan bli tal om att i största korthet ge några exempel på dylika. Det viktiga är att klargöra själva frågeställningen. Helt allmänt kan det fastslås, att företagare i allmänhet i det längsta söka undvika nedskrivningar av kapitalvärdena — en åtgärd som alltid brukar göra ett dåligt intryck — driftsnedläggningar och avveckling av produktionsfaktorskombinationer. I de fall, då företagen ha kännedom om att företaget drives med förlust — vilket inte alltid är fallet, eftersom det kan föreligga dold kapitalförtäring — men irräntabiliteten ändå inte aktualiseras och än mindre leder till bortstötning, så beror det på att vissa *minimiblickfält*¹ knyts till bedömningen av realkapitalets i fråga värde. Skulle blickfältsförkortning inträffa, så att framtiden med dess eventuellt anteciperade förbättring i situationen inte kan inverka på bedömningen i det aktuella läget, så måste givetvis utvecklingen snabbt leda till irräntabilitetens aktualisering och till bortstötning. Det är tydligt, att förkortning av kreditgivarnas blickfält och/eller minskning av tillgången på kreditmedel kan *framtvinga* en dylik blickfältsförkortning hos företagen, och det är just detta som sker under krisen. Sammanhangen mellan den monetära strukturen och produktionsstrukturens förändringar kan jag inte gå in på utan endast markera dem. De höra f. ö. till de sammanhang, som den gängse konjunkturteorien på det hela taget ganska tillfredsställande kunnat belysa. En sak är emellertid

av institutionella faktorer, uppgifternas otillförlitlighet och ofullständighet etc. Den stora skillnaden mellan dessa olika svårigheter ligger alltså däri, att man alltid åtminstone kan tänka sig övervinna den senare.

¹ Blickfält blir den gemensamma nämnaren för alla tröghetsfaktorer. Med blickfält i tiden menas avgränsade, till kalendertidens skala knutna framtidsperspektiv. Definitionen är J. Akermans och begreppet är en nödvändig komplettering av begreppet framtidsantecipation, eftersom det i många situationer är fråga om inte bara framtidsantecipationernas kvalitet utan också om den tid, de omfatta.

klar av produktionsstrukturanalysen: tillgången på riklig kredit med långa blickfält kan vara en tröghetsfaktor men inte någon garanti för fortsatt högkonjunktur. Det blir alltid i sista hand fråga om kreditens specifika inriktning i tid och rum. Analogt är förhållandet med allmän köpkraftsökning, åstadkommen t. ex. genom åtgärder, som bygga på underkonsumtionsteoretiska tankegångar.¹ — Det är nu att märka, att riklig kredit tillgång som tröghetsfaktor ofta leder till kapitalförtäring. Detta tillgår på så sätt, att nyinvesteringar företagas i syfte att häva en vikande utveckling och irräntabilitet: ett irräntabelt företag kan försöka utvidga sin marknad på konkurrenternas bekostnad, vilket kan tillgå så, att det ökar sina fasta kapitalanläggningar och rationaliserar, sänker priserna och söker öka omsättningen genom att beröva konkurrenterna deras marknad. När den vikande utvecklingen emellertid icke i längden kan hejdas — vilket faktiskt mera sällan är fallet² — så kommer det ofta att visa sig, att man »kastat goda pengar efter dåliga», man har m. a. o. gjort strategisk felinvestering. Kapitalförtäringen tillgår också ofta på så sätt, att rörligt kapital tillföres företaget, för att driften skall kunna uppehållas, d. v. s. irräntabilitetsaktualisering undvikas. Då det gäller att konstatera denna tröghetsfaktor och förstå dess verkningar, har man god nytta av den differentiering man kunnat göra mellan vikande och avancerande företag och branscher. Den »återhämtning», inom ett företag eller en bransch, som nyssnämnda nyinvesteringar eventuellt kunna ha medfört, skulle nämligen ofta dominera resultatet, om man icke gjort en interkonjunkturrell undersökning. — En annan tröghetsfaktor är all slags trust- och kartellbildning och utvidgning av företagsenheternas storlek. Detta beror dels på att kreditfrågan lättare kan lösas av större företagsenheter än av mindre dels på att de större fasta kostnaderna knyta ett längre blickfält till varje värdering. — Sociala och politiska faktorer spela

¹ Det är uppenbarligen viktigt att tänka på detta, ty ekonomiskt-politiska åtgärder måste givetvis påverkas av insikten därom.

² Mead & Grodinskys nyss anförda arbete visar detta mycket klart. I R. C. Epsteins »*Industrial profits in U. S. A.*» (1934) kan man bl. a. finna stöd för vad som säges om dessa strategiska felinvesteringar. Epsteins arbete är empiriskt — de teoretiska reflexionerna äro osystematiska — och lider f. ö. av det felet, att det omspannar en alltför kort period. Icke desto mindre är det ett intressant arbete.

ofta en stor roll för trögheten.¹ Dessa tröghetsfaktorer hindra ofta bortstötningen genom att sociala och politiska hänsyn komma att dominera värderingen. Jordbrukets förhållanden lämna gott exempel härpå. Införandet av skyddstullar i Sverige 1888, betydde t. ex. en tröghetsfaktor av det slag det här är fråga om. Det omfattande jordbruksstödet efter 1931 är av principiellt samma slag och ett exempel på att det kan bli fråga om en absolut tröghetsfaktor. — En annan tröghetsfaktor, som hindrar bortstötning, sedan nedvärdering och irräntabilitetsaktualisering redan skett, är den finansiella reorganisationen. Denna betyder ofta endast en avskrivning av förluster utan rubbning av de originära faktorerna.

Man kan, såsom tidigare antytts, finna, att vissa tröghetsfaktorer ha en sådan styrka, att de inte endast kunna länge uppskjuta en irräntabilitetsaktualisering, utan också häva en redan inträdd dylik.² På så sätt komma en del originära bestämningsfaktorer att långsamt göra sig gällande, med påföljd att en slutgiltig bortstötning inträffar först efter en eller flera aktualiseringar och hävningar av irräntabilitet, varigenom dock irräntabiliteten vanligen till sist framträder mycket starkt. Många djupgående produktionsstrukturella förändringar ha »registrerats» i vissa kriser och depressioner, som därigenom fått ett mera svårartat förlopp än de mellanliggande. — Mellanliggande kriser och depressioner ha då karakteriserats av nästan uteslutande strategiska felinvesteringars bortstötning. Vid dessa mellanliggande kriser och depressioner³ har visserligen originär irräntabilitet också aktualiserats i viss utsträckning, men någon större bortstötning har inte ägt rum. I stället har en hävning skett, t. ex. genom finansiell reorganisation, företagssammanslutningar, statsingripanden o. s. v. Framför allt de båda fredskriserna 1921 och

¹ Statskalkylen räknar exempelvis med ett både längre blickfält i tiden och ett vidare »blickfält i rummet», det senare därför att staten primärt beaktar eventuella sociala konsekvenser av bortstötningen.

² Det bör observeras, att det är fråga om tröghetsfaktorer, inte om hävning av irräntabilitet genom utfyllande av strukturella vacua, vilket ju behandlats i ett annat sammanhang.

³ Det framgår härav, att den föreslagna problematiken mycket väl kan innefatta den gängse konjunkturteoriens realistiska tankegångar. Men det är tydligt, att denna gängse konjunkturteori icke kan systematiskt beakta de djupgående produktionsstrukturella förändringar, som ligger bakom vissa kriser och depressioner.

1929—31 ha varit karakteriserade av en djupgående produktionsstrukturell omvandlings registrering¹, under det att 1900, 1903 och 1907 års kriser varit typiska »mellankriser». Därtill kommer, att 1929—31 års kris var en strukturkris även i andra hänseenden.²

Den gängse konjunkturteorien måste antingen anses ofullständig i den meningen, att den endast kan avse att förklara de s. k. Juglarkriserna³ — såvida man inte som utväg väljer att hänföra de s. k. Kitchinkriserna⁴ till »störningar», något som måste anses principiellt otillfredsställande — eller också orealistisk vid förklaringen av Kitchinkriserna, ty samma förklaringsgrund, t. ex. allmän köpkraftsbrist eller allmän sparandebrist, kan inte gälla *bägge* fenomenen. En specifik analys visar, att Kitchinkriserna äro betydligt mera specifikt lokaliserade än Juglarkriserna. Vissa branscher uppvisa tydliga depressionstendenser under det att de andra branscherna ej uppvisa någon nämnvärd tillbakagång. I Juglarkriserna drabbas däremot de allra flesta branscher mer eller mindre av depression. Följande hypotes kan då visa sig realistisk: Kitchinkrisen betyder, att blickfältsförkortningar drabba vissa specifika branscher eller företag med påföljd att irräntabilitetsaktualisering sker medan de tröghetsfaktorer, som vidlåda den ekonomiska utvecklingens negativa sida i övrigt, alltjämt äro tillräckligt starka för att hålla tillbaka en mera allmän blickfältsförkortning. Då det nu är så, att varje konjunktur expansion »uppbäres» av nyinvesteringar i en eller ett par branscher, så får man Kitchinkriser framför allt, när specifika irräntabilitetsaktualiseringar inträffa *innan* dessa nyinvesteringar fullbordats. Sedan detta skett leder en specifik aktualisering lättare till allmän aktualisering. På analogt sätt kunna de s. k.

¹ Den irräntabilitetsaktualisering inom Sveriges jordbruk, som ägde rum efter 1929 års kris, betydde, att en irräntabilitet aktualiserades, som hade sin rot i originära bestämningsfaktorer, som varit verksamma sedan långt tillbaka i tiden.

² Ovannämnda sammanhang är ägnat att inskränka betydelsen av en »circulus vitiosus»-process i depressionerna.

³ Med Juglarkriser menas de kriser, som under industrialismens epok inträffat med c:a 7—11 års mellanrum. Beteckningen torde vara vedertagen efter Cl. Juglars påvisande av regelbundenheten.

⁴ Med Kitchinkriser menas kriser med c:a 3½ års mellanrum, som kunna påvisas framför allt i U. S. A. Efter J. Kitchins uppsats i Review of Economic Statistics 1921 torde även denna beteckning vara vedertagen.

förkriserna, d. v. s. irräntabilitetsaktualiseringar *omedelbart före* en mera allmän kris förklaras.

Ställer man nu idén om utvecklingsblock åter i analysens centrum, så får man följande viktiga slutsats: den relativa eller absoluta irräntabilitet, som föreligger så länge ett utvecklingsblock icke är fullbordat, måste under vissa förhållanden kunna verka *depressions-skapande*, nämligen så snart de blickfält, som knyts till de investeringar, som falla inom ramen för de ofullbordade utvecklingsblocken, förkortas så mycket, att de inte innefatta tiden fram mot vidare utbyggnad av ifrågavarande utvecklingsblock. Då nu en intermitterad, »koncentrerad» irräntabilitetsaktualisering medför en allmän tendens till blickfältsförkortningar, så komma stora delar av näringslivet att bli relativt irräntabla, därför att utvecklingsblock därigenom avbrytas. Ju hastigare progressiviteten är, desto mera omfattande blir alltså denna s. a. s. »sekundära» irräntabilitet. Det är också att observera, att vilken som helst anledning till allmänna blickfältsförkortningar kan åstadkomma en sådan situation, alltså inte endast den »koncentrerade» irräntabilitetsaktualiseringen. Ibland ha andra, t. ex. politiska, faktorer spelat en avgörande roll. Utvecklingsblockens betydelse i här berörda avseende är, liksom betydelsen av det förhållande, som berördes i ett tidigare avsnitt, ägnat att inskränka den roll en allmän deflationsprocess spelar i depressionerna. — Ett aktgivande på utvecklingsblocken kan också direkt vara av praktiskt-politiskt intresse. Det är nämligen tydligt att utvecklingsblock kunna påvisas också i den aktuella situationen, även om bristen på historiskt perspektiv försvårar säkrare omdömen.¹

Huvudsyftet med den föregående framställningen har varit att påvisa sammanhanget mellan det ekonomiska framåtskridandet och de ekonomiska kriserna. Jag har velat fördjupa innehållet i den allmänt erkända satsen, att kriserna — n. b. inom den givna ekonomiskt-politiska strukturens ram — måste bli talrikare och/eller svårare vid hastig progressivitet än vid långsam. Innebörden av denna sats har hittills framför allt varit den, att man måste vänta sig desto

¹ Ett aktuellt exempel ha vi f. n. i Sverige. Man kan säga, att den ekonomiska utvecklingen i Norrland ännu faller inom ramen för ett flertal ofullbordade utvecklingsblock, och att många »Norrlandsproblem» ha sin rot häri.

flera »misstag» ju flera nyinvesteringar som företagas. Denna sats innehåller alltså ingalunda hela sanningen.

V. DEN EKONOMISKT-POLITISKA STRUKTURENS FÖRÄNDRINGAR

Om man gör en principiell differentiering mellan olika slag av ekonomiskt-politiska medel och normer, får man följande uppdelning: 1) generella medel och generella normer, t. ex. diskontoändringar, försäljningar och köp av obligationer i öppna marknaden, påbud om allmänna lönehöjningar i köpkraftsökande syfte etc. samt normer sådana som »allmänna prisnivåns konstans». 2) Specifika ingrepp i partiella områden av näringslivet. Härtill kan knyts både generella och speciella normer. Med speciella eller specifika normer eller rätare sagt värderingar menas, att ett ingrepp motiveras av de beräknade verkningarna framför allt inom det område, där ingreppet företages, utan att primär hänsyn tages till t. ex. allmänna prisnivåns förändring. 3) Specifika ingrepp i principiellt hela näringslivet, varvid man dock kan tänka sig att skilja mellan absolut planekonomi och de fall, då konsumtionsvalet lämnas i princip fritt. De speciella värderingarna äro i detta fall allenarådande.

En tillbakablick på mellankrigsperioden visar, att man i U. S. A.¹ försökte föra en aktiv konjunkturpolitik i den meningen, att man försökte styra konjunkturutvecklingen, alltså inte endast följa de krav, som t. ex. guldmyntfotens upprätthållande uppställde; men 1929 års kris registrerade denna politikens misslyckande. Man använde generella medel och följde efter 1925 den generella normen: allmänna prisnivåns konstans.² Uppfattningen att man med generella medel och normer skulle kunna styra konjunkturutvecklingen och undgå

¹ I övriga länder dominerades det ekonomiskt-politiska tänkandet av önskan att återgå till förkrigstidens förhållanden. På så sätt kommo inte normerna att fixeras klarare än vad som kunde ske i överensstämmelse med de krav, som guldmyntfotens upprätthållande uppställde. Man följde en passivare politik.

² Intressant är att se, att man från början tänkte sig att med *generella* medel styra konjunkturutvecklingen *utan att ställa en generell norm i förgrunden*, men att de svårigheter, som härvid yppade sig, ledde till att man övergick till att följa en generell norm. Man valde således icke att övergå till specifika medel. Tiden var ännu inte mogen härför.

kriser verkar numera närmast naiv. Under intryck av omvälvningarna på penningväsendets område under världskriget dominerades emellertid den teoretiska diskussionen såväl som den ekonomiskt-politiska av den rent monetära konjunkturteoriens tankegångar. Denna konjunkturteori använder i allra högsta grad totalitetsbegrepp, och då man tänker på de lärdomar en på bl. a. de produktionsstrukturella sammanhangen inriktad strukturteori kan ge, så är det lika litet förvånande, att man hade denna uppfattning som att den förda politiken misslyckades.

Teoretisk analys och praktisk erfarenhet leder till samma slutsats: de generella medlen bygga på högst otillfredsställande indikatorer på den produktionsstrukturella omvandlingen, och de generella medlen måste vara ineffektiva, både då det gäller att påverka de generella indikatorerna i enlighet med någon generell norms krav, och då det gäller att åstadkomma en sådan produktionsstrukturell omvandling att konjunkturväxlingarna utjämnas. — Efter 1929 års kris försökte man i de flesta länder omedelbart generella medel för att hejda krisutvecklingen. Det är inte svårt att förstå, varför även detta misslyckades.

Nästa utvecklingssteg inom den ekonomiska politiken var »återhämtningspolitik» — således en typisk aktiv konjunkturpolitik — och man började också då med generella medel. Då de hittills använda emellertid visade sig ineffektiva, tillgrip man allmänt köpkraftsökande åtgärder av skilda slag. Redan tidigt insåg man dock, att de generella medlen överhuvudtaget inte voro tillfyllest. Man tvingades över till begränsade specifika ingrepp. Det kom nu snabbt att visa sig, att sedan man börjat ingripa där behovet av ingrepp var mest påfallande, de begränsade specifika ingreppen hade en stark tendens att sprida sig till allt flera grenar av näringslivet. Tänker man på att varje specifikt, begränsat ingrepp måste särskilt gynna vissa socialgrupper, med påföljd att andra grupper snart nog komma att göra sina krav gällande, kan denna utveckling mycket väl förklaras. Vidare måste man tänka på det faktum, att dylika ingrepp inte kunna vara så begränsade, som de äro avsedda att vara, i varje fall inte om de ej från början systematiskt samordnas. De

rubba andra näringsgrenar och områden av näringslivet på ett sätt, som ej alls eller endast delvis avsetts eller förutsetts.

Om man så tänker sig in i vad de i princip obegränsade ingreppens politik kommer att betyda för de produktionsstrukturella sammanhangen, och då först riktar intresset mot det fall, då konsumtionsvalet lämnas fritt, så är det tydligt, att många krafter komma att göra sig gällande i riktning mot en ytterligare utvidgning av de specifika ingreppen. Det fria konsumtionsvalet måste ofta ur planledningens synpunkt te sig irrationellt och ändringar i konsumtionsriktningen förefalla onödiga. Följden blir, att den ekonomiskt-politiska strukturen måste förskjutas ytterligare i riktning mot fullständig planeekonomi. Det intressanta är emellertid nu, att en planeekonomi, som innebär att såväl produktion som konsumtion fullständigt dirigeras, knappast ens kan tänkas. De oöverstigliga praktiska svårigheterna behöva här inte påpekas.

Slutsatsen blir, att om man börjar med en aktiv konjunkturpolitik, så tvingas man snart nog över till specifika ingrepp, och om dessa icke systematiskt samordnas från början, föres utvecklingen mot alltmera omfattande planeekonomi. Men å andra sidan måste det föreligga en tendens till utveckling även i motsatt riktning. *Följden härav blir, att det icke uppnås något ekonomiskt-politiskt strukturellt jämviktstillstånd*, utan att det blir en ständig labilitet på det ekonomiskt-politiska området. Det är en dylik labilitet, som i hög grad karakteriserat förhållandena under 1930-talet i t. ex. U. S. A., England och Sverige: misstro för stunden grundad på ovisshet om den ekonomiskt-politiska strukturen i framtiden måste verka hämmande på den ekonomiska utvecklingen — ja, man kan rent av säga, att denna brist på ekonomiskt-politisk jämvikt under 1930-talet sträckt sina verkningar in på krigsåren och hämmat omläggningen av produktionsstrukturen efter krigets behov. Det är uppenbarligen viktigt, att den enskilda företagarverksamheten, om den överhuvudtaget tillåtes, icke hämmas av osäkerhet angående utsträckningen av de statliga ingreppen i framtiden. Den viktigaste slutsatsen av ovanstående resonemang blir, att *det kräves en djupgående omprövning av de specifika ingreppens politik*, ty labiliteten är en följd av det faktum, att de specifika ingreppen inte från början samordnats

planmässigt utan »satts in» där behovet efter hand starkast anmält sig. Detta konstaterande är ingalunda ett utslag av efterklokhet. Någon verklig samordning i början av 30-talet, då depressionen var akut, var nog knappast möjlig. Men det är viktigt att förstå, vad som *nu* kräves. Det kan knappast råda något tvivel om att efterkrigstiden kommer att ställa den ekonomiskt-politiska strukturens problem och därmed problemet om förhållandet mellan generella och specifika ingrepp i förgrunden.

ÖVERSIKTER

DEN SVENSKA KREDITMARKNADEN OCH FINANSIERINGEN AV FÖRSVARSBEREDSKAPEN

Redan under månaderna före utbrottet av det andra världskriget påverkade vissa huvudsakligen av den politiska oron utlösta faktorer utvecklingen på den svenska valuta- och kreditmarknaden. Viktigast bland dessa faktorer var den förskjutning i utrikeshandeln, som under 1939 års lopp gjorde sig allt mera gällande och som kulminerade under de första krigsmånaderna. En forcerad varuimport, delvis till starkt förhöjda priser, tillsammans med en närmast stagnerande export med relativt långsamt stigande exportpriser framkallade en betydande ökning av handelsbalansens underskott. De löpande transaktionerna mellan Sverige och utlandet hade under hela tiden sedan 1932 givit Sverige ett inkomstöverskott, vilket varit en av de grundläggande betingelserna för den lätthet, som rått på den svenska kreditmarknaden och som i sin tur bidragit till den starka förbättringen av produktionsbetingelserna, icke minst på bostadsbyggandets område, i Sverige under 1930-talet. Under våren 1939 började verkningarna av det stigande importöverskottet att bli märkbara. Landets synliga valutabehållningar utsattes för en viss minskning och affärsbankernas utlåning inom landet steg, vilket till en viss grad sammanhängde med behovet att finansiera den ökade importen. Bankernas kassareserver, vilka under de föregående åren nått en betydande höjd och utgjorde ett tecken på den goda likviditeten på penningmarknaden, började krympa samman. Efter hand visade kurserna på obligationsmarknaden en vikande tendens, varvid även skärpningen i den politiska situationen inverkade, och härigenom undergick räntan på långfristig kredit en åtstramning.

Vid krigsutbrottet var det till att börja med framför allt två avgöranden, som de för penning- och valutapolitiken ansvariga instanserna hade att träffa. Sedan den brittiska stabiliseringsfonden den 24 augusti 1939 upphört att stödja pundet och dess internationella värde därigenom börjat falla, gällde det för det första att fatta ett beslut beträffande den växelkurspolitik, som skulle föras. Den svenska kronan hade sedan 1933 varit förankrad vid pundet, och detta hade otvivelaktigt bidragit till den svenska ekonomiens goda utveckling. Man beslöt sig nu för att låta den svenska valutan lämna pundet. Efter tämligen betydande fluktuationer i pundkursen övergick riksbanken i december 1939, i samband med att en betalningsöverenskommelse slöts med Bank of England, till att notera s. k. specialpund, vilka därefter haft en stabil säljkurs av 16:95 kronor per pund. Sedan den 28 augusti 1939 har riksbankens säljkurs på dollar varit oförändrad 4:20 kronor per dollar.

Man hade för det andra att taga ställning till, huruvida åtgärder skulle vidtagas för att begränsa valutautströmningen. Den ovan an-